

JE MAG OOK NIETS MEER ZEGGEN

MOUNIR SAMUEL

Je mag
ook niets
meer
zeggen

Een nieuwe taal
voor een nieuwe tijd

Nieuw Amsterdam

Met dank aan mijn beste vriend, broer en medereiziger
in deze wonderlijke reis die het leven heet: Martijn Kamphorst.
Jouw taalgevoeligheid, enthousiasme, dienstbaarheid, begrip,
sociale sensitiviteit, humor en uitstekende redactie gaven mij telkens nieuwe
woorden en bewezen de kracht van een taal die leven spreekt. Ik hou van je.

Een deel van de opbrengsten van dit boek doneert de auteur aan Stichting Vluchteling
voor (nood)hulp aan het groeiend aantal personen dat door ons toedoen op de vlucht
is geraakt. Deze personen worden door de taal structureel ontmenselijkt en daarmee
ook ieder mensenrecht ontzegd.

Geen vluchteling maar een mens. Altijd.

Steun ook: www.vluchteling.nl

Eerste druk 2023

Derde druk 2024

© Mounir Samuel 2023

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is
uitdrukkelijk niet toegestaan.

*All rights are reserved, including those for text and data mining,
AI training and similar technologies.*

Omslagontwerp Moker Ontwerp

Illustraties © Idris van Heffen

Foto auteur © Nienke van Denderen

Redactie Martijn Kamphorst

NUR 320

ISBN 978 90 468 3233 2

www.nieuwamsterdam.nl

www.mounirsamuel.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest
Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot
bosvernietiging heeft geleid.

Dit boek draag ik op aan al degenen die een leven lang tevergeefs zoeken naar woorden en aan hen die in de taal niet eens bestaan.

In een samenleving die een deel van de bevolking structureel ontkent, wordt uiteindelijk niemand gekend.

Moge dit boek een begin maken met de noodzakelijke heling en herstel.

Op de liefde, omdat niets sterker is dan zij.

Voor alle helden die bereid zijn om telkens weer de emotionele arbeid te verrichten datgene uit te leggen wat niet uit te leggen valt:

Ik leer van jullie.

Voor alle strijders die bereid zijn om telkens weer de noodzakelijke gesprekken te voeren, hoe moeilijk en pijnlijk ook:

Ik bewonder jullie.

Voor alle harde werkers die zich voortdurend inspinnen om voor degenen op te komen die nooit zijn gekend:

Ik salueer jullie.

Voor alle activisten die de grootste prijs betaalden en betalen om recht en vrijheid te brengen:

Ik dank mijn leven aan jullie.

In de (geparafraseerde) woorden van Maya Angelou:

‘Ik kom als één, maar ik sta als tienduizend.’

Inhoud

Woord vooraf	11
Je mag ook niets meer zeggen, toch?	13
DEEL 1 – GESLACHT, GENDERIDENTITEIT & SEKSUELE ORIËNTATIE	23
Waarde 1: Iedereen wordt erkend, begroet en aangesproken	25
Waarde 2: Queer is geen paradepaardje	47
Waarde 3: Doorbreek kleinering, uitsluiting en seksisme	72
DEEL 2 – TOEGANKELIJKHEID & VALIDISME	97
Waarde 4: Een persoon heeft een beperking, maar is niet beperkt	99
Waarde 5: Toegankelijkheid is een dagelijkse bezigheid (waar we flink mee aan de slag moeten)	119
Waarde 6: Iedereen doet ertoe en kan meedoen	138
DEEL 3 – DEKOLONISATIE & RACISME	155
Waarde 7: Dekoloniseer de Nederlandse taal	157
Waarde 8: Doorbreek het zwart-witdenken	185
Waarde 9: Erken de geschiedenis en benoem die	214
DEEL 4 – INCLUSIE & ERKENNING	249
Waarde 10: Een persoon is wie die zegt te zijn, niet wat anderen daarvan maken	251
Waarde 11: Expertise en identiteit zijn verschillende zaken	277
Waarde 12: Respecteer (en waardeer) religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen	305

DEEL 5 – DEMOCRATISERING & EIGENAARSCHAP	329
Waarde 13: Weg met de elitaire bubbel	331
Waarde 14: De nieuwe taal maakt excuses	346
Waarde 15: De nieuwe taal blijft zich vernieuwen	368
Tot slot – Een persoonlijk woord van de auteur	381
Bronnen – De verantwoording	385
Wat betekent wat ook alweer? – Verklarende woordenlijst	389

Woord vooraf

Het is onmogelijk om met zo'n omvangrijk boek als dit de complexiteit en gelaagdheid van alle behandelde thema's en vraagstukken recht te doen. Wie zich specifiek op een enkel (sub)onderwerp richt, zal al snel veel kanttekeningen kunnen plaatsen. Dat mag ook. Het gaat mij namelijk niet om de losse thema's maar om de onderlinge samenhang ervan en de indruk die zo van de samenleving ontstaat. Die is zorgwekkend.

Ik ben geen taalwetenschapper, historicus, arts of toegankelijkheidsdeskundige. Ik schrijf dit boek als politicoloog, journalist, auteur en woordkunstenaar, maar het meest van al als een betrokken én bezorgde burger. Dit is mijn manifest voor een samenleving op drift waarin steeds minder mensen nog lijken te weten hoe met elkaar het gesprek aan te gaan, laat staan naar elkaar te luisteren.

Dit boek geeft veel voer voor discussie. Dat is precies de bedoeling. Het is een discussiedocument. Je hoeft het niet met me eens te zijn. Als dit boek voor iets bedoeld is, dan is het om het gesprek op gang te brengen over wie en wat we zijn en waar we gezamenlijk naartoe gaan.

De huidige taal wordt gemaakt door én voor de machtsgroep en houdt de bestaande ongelijkwaardigheid, uitsluiting en onderdrukking in stand. Daarom presenteer ik in dit boek mijn visie op een nieuwe taal die veilig, toegankelijk en inclusief is voor iedereen en waarvan we allen mede-eigenaar zijn.

Je mag ook niets meer zeggen, toch?

De nieuwe tijd

De wereld en samenleving zijn razendsnel in beweging. Het lijkt alsof de aarde steeds sneller om haar as draait. Al die beweging creëert onrust. Een hele hoop onrust. De samenleving is gespannen. De politiek is tot op het bot verdeeld. Demonstraties en rellen wisselen elkaar af. Er hangt verandering in de lucht. Revolutie misschien wel (in ieder geval een sociale). Lang gemarginaliseerde personen eisen hun rechten op. Tegelijk worden de democratische rechten van velen steeds openlijker geschonden. Het is een gekke tijd.

Over Europa hangt een dreigende schaduw van oorlog en conflict. Die woorden misschien ook wel in onszelf. Want het is overduidelijk dat er iets veranderd is – en dat er nog veel meer razendsnel verandert –, maar hoe daar woorden aan te geven?

De samenleving heeft met enorme uitdagingen te maken, dat is duidelijk. Vrijwel alles lijkt gekoppeld aan het woord ‘crisis’. Of het nu om het klimaat, personen op de vlucht, woningen, de zorg, het onderwijs, energie of de economie gaat. Zelfs de liefde lijkt in een staat van crisis te verkeren in deze liefdesbange tijd.

Woorden hebben kracht. Ze geven ons de taal om over moeilijke zaken te praten of om simpelweg te erkennen dat ze bestaan. Ze bepalen of mensen de nood en urgentie van bepaalde kwesties voelen en of er snel grote en zelfs harde keuzes moeten worden gemaakt – of juist niet. Een term als ‘klimaatramp’ roept andere gevoelens op dan ‘klimaatkans’. Eén enkel woord leidt tot een totaal ander gesprek en resulteert in ander beleid. ‘Klimaatkans’ lijkt vooral een verdienmodel. ‘Klimaatramp’ vraagt juist om een reddingsplan. Is dit de tijd dat de oude, allesvernietigende systemen eindelijk omvallen om plaats te maken voor een nieuwe, duurzame en rechtvaardige samenleving? De keuze is aan ons. Het begint bij de woorden die we gebruiken, en hangt af van in hoeverre we in staat zijn elkaar te begrijpen.

Er is een taal nodig die niet alleen recht doet aan de werkelijkheid, maar ook recht brengt. We hebben woorden nodig die helpen datgene te benoemen wat onbenoembaar lijkt, en methodes en manieren om met elkaar in gesprek te gaan én te blijven. Een samenlevingsmodel dat eindelijk iedereen en alles een gelijkwaardige plek aan tafel geeft. We zullen gezamenlijk de grote vraagstukken aan moeten gaan, hoe ongemakkelijk en spannend ook.

In de afgelopen jaren werd me steeds duidelijker hoe groot de impact is van taal op het denken, handelen, werken, bewegen en zelfs liefhebben. Wie dit boek leest, kan niet anders dan tot dezelfde conclusie komen, daarvan ben ik overtuigd. Met de taal zijn muren opgebouwd, mensen ingekaderd en personen in hokjes en kasten gestopt. Met de taal kunnen diezelfde muren ook weer worden afgebroken, nieuwe kaders worden gecreëerd en personen in staat worden gesteld om volledig mens te mogen zijn.

Ik ben geen taalwetenschapper of taalexpert. Ik ben een politicoloog, journalist, auteur, spokenwordartiest, presentator en cultureel ondernemer, die zowel professioneel als persoonlijk iedere dag met taal te maken heeft. Ik heb aan den lijve ondervonden wat de effecten zijn van het huidige taalgebruik en analyseer al jaren welke grote sociale, politieke, economische en zelfs klimatologische gevolgen de taal heeft. Tegelijk besepte ik dat taal vaak de meest effectieve en snelle manier vormt om sociale verandering op gang te brengen. Daarom schreef ik dit boek. Het is tijd. We moeten nu keuzes maken, voor die er simpelweg niet meer zijn.

De nieuwe taal

Steeds meer mensen zijn op zoek naar woorden. Wie weet eigenlijk nog wat je wel en niet tegen wie mag zeggen (en waarom)? Je zou soms denken dat de titel van dit boek klopt en je inderdaad niets meer mag zeggen. Die indruk ontstaat in ieder geval wel als je de populaire talkshows en bekende praattafels volgt. Laat daar nu precies op luide toon het woord worden gevoerd door degenen die denken echt alles te mogen, kunnen én moeten zeggen. De overgrote stille meerderheid is ondertussen precies dat: stil. Met dit boek wil ik hun stem versterken. De bedoeling is namelijk helemaal niet dat niemand meer iets mag zeggen, maar dat we allemaal op een gelijkwaardige wijze mogen spreken. Niet mond dood, maar een nieuwe mondvul dus.

In 2021 maakte ik in opdracht van de Code Diversiteit & Inclusie Waarden voor een nieuwe taal. Wat bedoeld was als een korte, concrete aanbeveling voor de kunst- en cultuursector, werd al snel opgepikt door de overheid, bedrijfsleven, media, onderwijs en maatschappelijke organisaties. Dit gaf mij het voorrecht bij tientallen overheidsinstanties, bedrijven en organisaties in Nederland en België op bezoek te gaan.

Op basis van die ervaringen is hier daarom nu Je mag ook niets meer zeggen: Een nieuwe taal voor een nieuwe tijd. Door middel van vijftien waarden presenteer ik een blauwdruk voor een veilige, inclusieve en toegankelijke taal voor en door iedereen. Het boek bevat veel nieuwe woorden en uitdrukkingen, hertalingen,

gedekoloniseerde geografische aanduidingen, en vele concrete toepassingen en interventies per sector en beroepsgroep.

Dit is een boek over hoe in- en uitsluiting werkt, welke gevolgen die heeft en hoe de taal daarin telkens weer een sleutelrol speelt. Geen thema of taboe wordt geschuwd. Vrijwel ieder maatschappelijk vraagstuk komt langs: van genderinclusieve toiletten en een alternatief voor ‘meneer’ en ‘mevrouw’ tot ontdekkingsrovers, moderne regenten in maatpak, de genocide in Congo, het cancelen van de cancelcultuur, de opvoeding van orchideekinderen, een diversvaardige organisatiecultuur, een hele hoop diversiteitsvinkjes, dementievriendelijke wijken, een god met borsten, rechtsherstel in de Toeslagenterreur, de noodzaak van een nieuwe wereldkaart, pestgedrag op de werkvloer, comfortrouw te midden van de klimaatramp, de rol van vrouwelijke filosofen en de ondergang van de rationele homo economicus.

Dit boek is praktisch toepasbaar op het leven van alledag. Zo leert het welke vragen (niet meer) te stellen, hoe echt ‘sorry’ te zeggen of wat ervoor nodig is om als organisatie daadwerkelijk (digi)toegankelijk te zijn. Je krijgt zelfs een spoedcursus straattaal. Ouleh, als dat niet kapot flex en kaulo lau is weet ik het ook niet meer.

De waarden

De taal is voortdurend in beweging en blijft zich constant vernieuwen. Dat is ook de reden waarom dit boek waardegericht is en niet woordgericht. Waarden zijn universeel en kunnen telkens opnieuw worden vormgegeven en ingevuld. Sommige woordsuggesties zullen daarentegen over een tijd weer worden vervangen of aangepast. Daarnaast hebben waarden per discipline en beroepsgroep een eigen vertaalslag nodig. Een waarde als ‘Iedereen doet ertoe en kan meedoen’ of ‘Expertise en identiteit zijn verschillende zaken’ zal per sector anders worden ingevuld. Het wie en wat komen hierbij voor het hoe. Pas als er antwoorden zijn geformuleerd op de vragen wie we willen zijn en wat we willen bereiken, kan een vraag als hoe dat moet worden bereikt, worden beantwoord.

Ik kies er bewust voor geen simpele stijlgids of verbodenwoordenlijst te publiceren. Zo’n lijst zou alleen maar weerstand oproepen, of juist leiden tot voldaan vinkjes zetten. Dat is niet de mentaliteitsverandering waar ik naar op zoek ben. Het gaat mij dus niet primair om hoe we de dingen zeggen, maar vooral om waarom we dat doen en op welke manier dat beter zou kunnen.

De taal is van ons allemaal. Ik kan ingaan op de historische achtergrond, maatschappelijke uitwerking of context van bepaalde woorden. Ik kan suggesties doen,

voorbeelden geven en alternatieven presenteren. Maar uiteindelijk is de nieuwe taal datgene wat wij daarvan maken. Niet voor niets pleit ik in deel vijf van dit boek voor democratisering en eigenaarschap.

Het laatste wat ik wil is de wet voorschrijven of als taalagent bekeuringen gaan uitdelen. Ik roep mijn lezers bij dezen op dat ook niet te doen. Dit boek is geen Wetboek van Strafrecht om collega's, vrienden en gezinsleden in het gevang te zetten. De samenleving is absoluut niet gebaat bij nog meer strijd, vooringenomenheid, elkaar de maat nemen of vliegen afvangen. In plaats daarvan streef ik naar begrip, respect, erkenning, en verzoening – zelfs voor degenen die weigeren dat terug te geven.

Woede is een sterke drijfveer voor verandering. Toch is er een nog sterkere kracht: liefde. Het is vanuit de liefde voor de samenleving, de positieve wil tot verandering en empathie voor de medemens dat ik dit boek schreef. Uit eigen ervaring weet ik dat die instelling uiteindelijk ook het meest onderkoelde hart ontdooit (en zo niet, dan doen de hittestrategieën dat wel).

Het ongemak

Het is niet erg als sommige delen wat ingewikkeld lijken, of een paar keer opnieuw moeten worden gelezen. De onderwerpen waarover ik schrijf zijn niet makkelijk en liggen vaak gevoelig. Ik ben me ervan bewust dat de suggesties (soms) even slikken zullen zijn. Sommige aanbevelingen zijn flink wennen. Dat waren – en zijn – ze in ieder geval wel voor mij.

Tijdens het schrijven moest ik af en toe flink stoeien met mijn eigen tekst. Ook botste ik hier en daar tegen de uitwerking van mijn eigen waarden op. Dan besefte ik dat ik mezelf bijvoorbeeld schuldig maakte aan het gebruik van validismen in de tekst of dat ik aan elitair taalgebruik deed. Die botsingen bleven overigens niet beperkt tot het papier. Ik betrapte mezelf met regelmaat op geïnternaliseerd seksisme en werd me bewust van de meest subtiele vooroordelen en aannames. Op zulke momenten vroeg ik mezelf hardop af: 'En wie dacht ook alweer dat dit een goed idee was?' O ja, ikzelf. Tja, het houdt een mens nederig.

Tegelijk weet ik uit eigen ervaring dat de meeste toepassingen een kwestie van gewenning zijn. Mijn relaties zijn in korte tijd aanzienlijk verdiept, of deze nu zakelijk zijn, persoonlijk of allebei. Ik maak sneller en beter excuses, weet mijn empathie makkelijker kenbaar te maken en ook de moeilijkste gespreksonderwerpen aan te gaan. Daarbij leidde het wegvallen van bepaalde woorden tot de leukste vondsten en meest bruisende creativiteit. Mijn denken en taalgevoel is door dit boek enorm verrijkt, en dat van jou hopelijk straks ook.

De nieuwe taal vraagt soms om flink wat omdenken. Dat is niet alleen moeilijk, maar zelfs pijnlijk. Uit onderzoek blijkt dat bij het aanpassen van de eigen opvattingen en ideeën dezelfde hersendelen van het brein oplichten als bij het krijgen van een harde klap. Dit boek kan dus echt worden beschouwd als een mentale knock-out.

Mijn duidelijke stellingname zal door sommigen best pittig worden gevonden. Of zelfs pijnlijk. Ik heb geprobeerd zo oprecht, rechtvaardig en invoelend mogelijk te werk te gaan. Tegelijk kan ik niet iedereen te vriend houden. Dat is ook niet mijn doel – en het is ronduit onmogelijk wanneer je aan mensen hun taal ‘durft te komen’. Wel heb ik een flesje water voor je klaar om je na een korte aanmoediging weer opgepept de ring in te sturen.

Dit boek zal waarschijnlijk wat verzet opleveren. Dat begrijp ik en dat is gelet op de thema’s en insteek onvermijdelijk. Zonder wrijving geen glans. Verzet je vooral niet tegen je eigen verzet. Wel zou ik lezers willen vragen om na te gaan waar hun weerstand vandaan komt, voordat ik bedolven wordt onder bergen boze berichten. Wat schuurt er nou precies, wat zit erachter en wat zegt het over je eigen zelfwaarneming? Waarom is de ene waarde vanzelfsprekend, maar creëert de andere spanning? Waarom is de ene suggestie helemaal prima, maar gaat de andere echt te ver? En wat betekent dat eigenlijk, ‘echt te ver’ gaan? Mag je inderdaad niets meer zeggen? Moet eigenlijk wel alles worden gezegd? En wat zou er gebeuren als we nu eens gezamenlijk besluiten bepaalde dingen niet meer zó te zeggen?

Als ik een typisch Nederlands woord moet noemen, dan is dat ‘gezellig’. Gelukkig valt er in dit boek heel wat te lachen – al is het misschien de wat nerveuze lach van de enige witte, valide, heteroseksuele, cisgender man op een diversiteitsborrel (arme Peter). Tegelijk zullen sommige mensen moeten accepteren dat deze tijd van verandering even wat minder gezellig is, omdat het voor anderen nooit gezellig is geweest. Als we dan al zo nodig overal om moeten kunnen lachen, dan graag wel met z’n allen.

De werkwijze

Dit boek bestaat uit vijf delen die ieder een groter thema omvatten. De vijf delen zijn:

- Deel 1: Geslacht, genderidentiteit & seksuele oriëntatie
- Deel 2: Toegankelijkheid & validisme
- Deel 3: Dekolonisatie & racisme
- Deel 4: Inclusie & erkenning
- Deel 5: Democratisering & eigenaarschap

Ieder deel telt drie waarden. In totaal resulteert dit in vijftien waarden. In dit boek werk ik van binnen naar buiten: ik begin bij de primaire (kern)identiteit(en) van ieder mens en werk van daaruit naar de externe identiteit(en), sociale interacties en maatschappelijke vraagstukken.

We beginnen meteen met geslacht, genderidentiteit en seksuele oriëntatie, hoewel dit kwesties zijn waar de meeste mensen veel moeite mee hebben en waar de gemoederen snel verhitten. Daarom is het juist belangrijk hiermee te starten. De genderidentiteit van een persoon en de ongelijkheid die deze voortbrengt is zo wezenlijk aan mens en samenleving dat we geen ander vraagstuk recht kunnen doen zonder dit eerst grondig uit te diepen.

Naast de waarden introduceer ik in dit boek een groot aantal (nieuwe) woorden. Deze zijn ook terug te vinden in een woordenlijst achter in dit boek. Grofweg zijn deze woorden in drie categorieën op te splitsen:

- Nieuwe woorden en uitdrukkingen die recht doen aan deze nieuwe tijd (zoals de termen ‘diversvaardigheid’ of ‘comfortrouw’).
- Hertalingen die verouderde woorden en uitdrukkingen veranderen en meer recht doen aan de werkelijkheid (‘zwakbegaafd’ wordt ‘vakbekwaam’ en het ‘Midden-Oosten’ is vanaf nu toch echt ‘Zuidwest-Azië’).
- Vertalingen uit het Engels die een Nederlandse uitdrukking geven voor situaties en ontwikkelingen die zich hier voordoen (‘*pink washing*’ wordt ‘rozewassen’ en ‘*manspreading*’ wordt de ‘mannenzit’).

Naast dit alles zal ik een groot aantal begrippen uitleggen en van context voorzien. Denk hierbij aan lastige woorden als ‘validisme’ of ‘ecocide’. Tijdens mijn trainingen ontdekte ik namelijk dat veel personen die deze termen gebruiken eigenlijk niet weten wat ze precies betekenen. Dit leidt tot onnodige verwarring en miscommunicatie. In het kader van de waarde ‘erken de geschiedenis en benoem die’ bevat dit boek ook flink wat historische duiding die je nu meestal niet in de geschiedenisboeken op school terugvindt.

Ten slotte zal ik sommige bekende woorden van nieuwe definities voorzien. Zo betekent homoseksualiteit niet het vallen op hetzelfde geslacht, maar aangehouden zijn tot hetzelfde gender. (Hoe dat zit ontdek je in waarde 2.)

Ik heb geprobeerd de tekst zo leesbaar mogelijk te maken en te houden. Zo wordt gewerkt met duidelijke subkopjes en blokjes met concrete aanbevelingen. Iedere waarde kent een ‘verdieping’ waarin ik verder op de stof inga. Ook wordt elke waarde afgesloten met een voorbeeld uit de praktijk dat ik tijdens mijn werkzaamheden opdeed en/of praktische tips die direct door bepaalde sectoren kunnen worden overgenomen.

Ik ben me ervan bewust dat dit boek lang niet voor iedereen even toegankelijk zal zijn. Mensen met dyslexie, basisgeletterdheid, een concentratiestoornis en/of visuele beperking zullen grote moeite hebben dit boek te gebruiken. Graag verwijs ik deze mensen naar de bibliotheekservice van Passend Lezen (passendlezen.nl).

In Je mag ook niets meer zeggen zeg ik veel. Leg het boek soms even weg als het te veel wordt. Blader af en toe terug. Raadpleeg het als standaardwerk waarin je per thema en onderwerp nog eens een aantal suggesties of richtlijnen op kunt zoeken.

Mijn hoop is dat de inhoud tot leven komt in de klas, achter het loket, in de treincoupé, bij de bestuursvergadering, op de buis, in het parlement, op kantoor en achter de miljoenen kleine flikkerende schermen die we met z'n allen gebruiken. Ook hoop ik dat dit boek verplichte lesstof wordt bij opleidingen en studies als psychologie, geneeskunde, rechten, coaching, journalistiek, communicatie, kunstmatige intelligentie, bestuurskunde, taalwetenschap, beveiliging, dokters-assistent, onderwijsassistent, social work of management, economie en recht. En dat het gebruikt zal worden op de politieopleiding, militaire academie, kunst-academie, toneelschool, het klasje van het ministerie van Buitenlandse Zaken en de vele technische (vak) opleidingen die vaak onterecht zo ver van de maatschappelijke vraagstukken zijn losgeweekt.

Tot slot

Het effect van dit boek zal per lezer enorm verschillen. Daar waar de een de inhoud als welkome kennisgeving aan zal nemen of soms geïrriteerd zal zuchten, zal de ander soms naar adem happen of misschien in huilen uitbarsten. Het is pijnlijk om nooit te worden geloofd of erkend. Het is soms net zo pijnlijk om die erkenning dan alsnog te krijgen, of om zelfs letterlijk voor het eerst in de taal te bestaan. Al is dat laatste misschien ook een bevrijdende pijn.

De confrontatie met datgene wat je altijd dacht te voelen en te weten maar waar je nooit de woorden voor had, kan heel hevig zijn. Alsof door het onbenoembare te benoemen het ook meer waarheid wordt en niet langer te negeren valt. Sommige mensen kunnen last krijgen van herbelevingen en een traumarespons. Die hoeven niet altijd een gevolg te zijn van gebeurtenissen uit het verleden. Ze kunnen ook een product zijn van dagelijkse interacties en taalgebruik. De inzichten in dit boek maken ze soms extra voelbaar. Dat is lastig, zo niet pijnlijk. Hopelijk geef ik de juiste adviezen om hierover met elkaar en onszelf in gesprek te gaan.

Tijdens mijn werkzaamheden en trainingen kwam ik uiteindelijk niemand tegen die volhield dat je niets meer mag zeggen. Eerder bespeurde ik een wanhopig

zoeken naar hoe het juist constructiever en inclusiever te doen. Zo bleken twee collega's van verschillende kleur en afkomst bij een groot communicatie- en marketingbureau allebei hun kind te hebben verloren. Zo'n ontdekking zorgt voor een verbinding die elk identitair verschil of privilege overstijgt.

Of wat te denken van een medewerker van de Gemeente Utrecht die aan diens collega's opbiechtte zich met carnaval als vrouw te hebben verkleed en die dat tot diens schrik erg prettig vond. Het gesprek dat volgde ging elke uitzending van Hij, zij, hen voorbij. Alsof de overige mannelijke deelnemers op dit startschot hadden gewacht buitelden ze over elkaar heen. Velen vertelden te worstelen met hun mannelijkheid. De respons op de overvloed aan emoties was overigens opmerkelijk genderstereotiep. Voor ik het wist waren de onthutste vrouwelijke deelnemers druk doende om tissues uit te delen.

Soms zette ik me bij voorbaat schrap en bleek dat helemaal niet nodig. Zo verzorgde ik verschillende workshops aan lectoren van de Hanzehogeschool Groningen rond dekolonisatie en racisme. Ik begon met het woord 'blank' versus 'wit' en verwachtte flink wat tegenstand. Die bleef tot mijn verbazing uit. Geen van de deelnemers had iets over de hevige discussie rond dat gewraakte 'blank' meegekregen. 'Maar wat wil je dat we zeggen dan?' werd er ten slotte gevraagd. 'Wit', antwoordde ik naar waarheid, waarna ik nogmaals de redenen gaf. 'O, dan zeggen we dat toch', reageerde iemand. 'Het klinkt ook wel logisch, het is zwart en wit, niet zwart en blank', vond een volgende. En de mooiste reactie: 'Ik vind blank zo lelijk. Ik ben geen vla.' Zo kan het dus ook. Maar of daarmee het onderwijs curriculum ook direct gedekoloniseerd is, en daadwerkelijk veilig, inclusief en toegankelijk voor iedereen; of het diepge wortelde institutionele racisme via taal en onderwijs was opgeheven? Nee, hier begint het gesprek pas.

De Amsterdamse Reclassering vroeg dan juist weer om met de rode pen door hun rapportages over voormalig gedetineerden te gaan. Dat deed ik niet, maar ik kreeg wel de kans vijftig medewerkers op hun waarden te bevragen en samen te zoeken naar een taal die de voormalig gedetineerden daadwerkelijk een kans op succes in de samenleving geeft.

En soms is de oplossing zo simpel als: meer vragen stellen. Zo vertelde een student met een vluchtverleden uit Syrië tegenover 120 medewerkers, docenten en studenten van een middelgroot HBO hoe ze twee jaar lang in elke collegezaal en kantine alleen had gezeten. De reden? Iedereen was zo bang het verkeerd te doen, dat niemand haar ook maar een vraag durfde te stellen. Hoe hadden we het beter kunnen doen? werd me gevraagd. Het lijstje vragen had ik zo klaar: wat zijn je hobby's?, welke muziek vind je leuk?, wat doe jij graag in het weekend? en blijkbaar even simpel als noodzakelijk: zal ik naast je komen zitten? Er werden